

hogy vegyész leszek? Rajta nem fog múlni, rajtam sem, alig várom, hogy tanulhassak végre.

Aztán itt egy levélsomag, lap minden egyes osztálytársamtól. Valaki hosszan ír, más csak illedelmesen a lényegre, hogy visszavár. Féltreteszem, most nem tudom elolvasni őket. Beszélgetni így sem tudunk, csak magamba szívom apám mélységesen mély szeretetét, kényelmesen elfogadom anyám praktikusságát, mit hol találok majd az éjjeli-szekerényben, zavartan összevigyorgunk a nővéremmel, és már mennek is a többi látogatóval együtt. Itt maradok a régi életem tárgyai és az új életem bútorai és társai között.

A sötétedésig Kőbányára kell érniük, a nagynénémhez, ott töltik az éjszakát.

Szentkuthy Miklós

KÉT RÁDIÓ-ELŐADÁS

I

A józanság dicsérete*

Somerset Maugham: SUMMING UP

Ha a legutóbbi napokban végigsétáltam a belvárosi könyvkereskedések kirakatai előtt, jóformán nem láttam mást, mint Picasso meg Braque festményeit tartalmazó gyönyörű színes mappákat. Az egyik fedelén egy zöld szájú, dupla orrú és idegen arcokból összeollózott szemekkel ékes urat láttam, a másikkban is gitárokba nőtt kancsókat és hatfenekű meg hétszájú mosdótálakat. Bevallom, nagyon szeretem ezeket a játéknál sokkal komolyabb játékokat. Ha új angol vagy francia költőket olvastam: az úgy látszik újra felkapott Eliotot vagy a fiatalabb Audent, ilyen sorokban gyönyörködhettem: „*Itt imádjuk a naspolyát, a naspolyát, a naspolyát / Itt imádjuk a naspolyát, reggel ötkor pontosan.*” Bevallom, én még ezt is nagyon szeretem. Van olyan művészi bolondság a világon, amittől több bölcsességet tanulhatunk meg, mint a tudósok könyveiből. De amikor megnéztem az angol rajzolókat és rézmetszőket a Nemzeti Szalonban (ahol jóformán csak egyetlen hölgy vetkőzött, tiszta udvariasságból a modernség iránt, olyanformán, hogy a kontya, karja, inge egyetlen elektromos szikrafirkába bolondul, és a többi kép mind igen-igen konzervatív formában, igen-igen szolid módszerekkel igen-igen reális tárgyakat ábrázol), rájöttem, hogy ebben a józan realizmusban van valami titok, erő, báj és szuggesztív szépség, amit viszont Picassóék nem ismernek. Ha valaki ezeket az aprólékos levélrajzokat vagy romantikus sötétségből kifehérlő francia templomtornyokat, a szőrönként fába metszett papagájokat vagy – ó, bűnök bűne – egypár sznob műmodern szerint fényképhez hasonló arcmásokat nem szereti, rájöttem, valami lé-

* Szentkuthy Miklós könyvismertetését 1947. október 12-én olvasta fel a Magyar Rádió RÁDIÓ-CSEVEGÉS című műsorában.

nyeges dolgot dobott ki a művészet nagy egészéből. És ahogy pompásan ízlett több úgynevezett szürrealista kiállítás után az ósdiak váratlan ezeregy éjszakája, gondoltam, hogy – annyi Joyce- és Virginia Woolf-tanulmányozás után – kipróbálok egy konzervatív angol író, mégpedig ott, ahol elvi dolgokat tisztáz, amitől angoloknál sosem kell félni, mert a nagy állványozású elméleteken vagy robbanó bombaként beszerelt világnézeteken szívből nevetnek.

Így kezdtem lapozni Somerset Maugham SUMMING UP-ját: „Életem mérlege” – talán ez lehetne a magyar címe. Alig olvastam pár sort, rögtön éreztem, hogy a józanságnak, annak a bizonyos angol common sense-nek éppannyi öröme, hogy ne mondjam, fantasztikus öröme van, mint Eliot madárijesztő-himnuszainak. Különleges elfogultsággal vonzódok a szerény írókhoz, mivel képtelen vagyok igazi zsenialitást alázat nélkül elképzelni. Épp ezért Maugham nagyon nagy étvágyat csinált bennem a józanságra, mikor láttam, hogy az szerénnyé tesz. „A józan ész álláspontjára helyezkedve – írja saját magáról – egyáltalában nem számítok semmit a világon. Igazán édeskevés volna a változás a mindenségben, ha nem jöttem volna a világra.” Az már jó jel, gondoltam, ha egy világhírű, dédelgetett drámaíró ilyen hangon beszél. Persze ez lehetne póz is; de az egész könyv kedélyesen bölcs, egészséges derűvel kiábrándult stílusa ezt kizárja.

Rendkívüli józansága vezet irodalmi önbírálatára; az az átlag színháza járó közönség, aki csak a szinte detektívtörténetbe illő izgalmassággal felépített jeleneteket élvezi Maughamban, nem is sejti, hogy ez a világiasan könnyed és áttetsző író milyen mélyreható, komoly és tág stilisztikai és nyelvészeti tanulmányokat folytatott. Ha nálunk valaki így elmerült volna a renaissance, a barokk, majd a késő XVIII. századi stílus tanulmányozásában, már rég olyan irodalmi sznob lenne, hogy nem lehetne vele szóba állni vagy pláne egy sorát elolvasni. És itt van ez a keleti kémtörténeteket író Maugham, aki éppoly járatos az angol irodalom minden régi különlegességében, mint a neobolondok, csak egyszerűen nem veszi oly fanatikusán komolyan őket.

Pedig Maugham távolról sem kiegyensúlyozott lélek: van olyan ideges, gátolt, összetett, lelkes és kiegészített, mint Huxley, csak eszéből és idegbajából nem csinál olyan nagy komédiát, nem szeret úgy ríkítani.

Maugham hamarosan levetkőzi a Wilde Oszkár-korszak túl virágos stílusát: „Józan eszem – írja – rögtön megmondta nekem, hogy mindez vérszegény kotyvalék; az agyondíszített, ide-oda kanyargó körmondatokban csak egy kifáradt, kongó frátert találtam” – mondja egy korabeli íróról.

Nagyszerű, amit a jó prózáról ír (miután Mallarmé szfinxköltészetéről megjegyezte – nem árt néha az ilyen ellenméreg! –, hogy „egypár mondata tényleg szép volt, de verseinek anyaga mégsem volt más, mint korának költői laposságai”). Szóval a jó prózáról azt mondja, hogy az mindenképp jó modor kérdése. A barokk prózát azért nem bírja a józan esze, mert abban csak korcs és elvetélt költészetet lát; a költészet pedig valami lényegesen más, mint a próza, amely a józan ész műfaja. „Nem véletlen – mondja –, hogy a legjobb prózát a rokokó idején írták, mikor is az elegancia és a mérséklet, különösen az elején, a legnagyobb mértékben uralkodtak.” A jó prózának olyannak kell lennie, mint egy művelt ember társalgásának: egyáltalán, a költészetben van valami barbár, a próza viszont kimondottan civilizációs jelenség. Nem ennek a józan és civilizált agyának köszönheti-e (és itt ismét a szerénység témájánál vagyunk), hogy értelmi és művészi funkcióit egyáltalában nem tartja többre, mint akármi mást.

Hallgassuk csak: „Szó sincs róla, hogy nagyobb érdem volna, ha az ember elolvasott egy könyvet, mint hogyha életében felszántott volna ezer holdat. Egyáltalán, nem nagyobb érdem pontos

esztétikai elemzést adni egy festményről, mint megtalálni a hibát egy automobil motorjában.” És a végső megfogalmazás: „Hülye előítélet az értelmiségi ember részéről, ha azt hiszi, hogy ő az egyedüli, ami számít.” Aki ilyen civilizált, jó modorú távortartással kezeli az irodalmat, attól többet várhatunk, mint egy vakbuzgó művészetimádótól. Milyen jellemző ebből a szempontból, ahogy ő beszél az emberi lélek bonyolultságáról, álmok, ötletek, örült képzetkapcsolások zúrzavaráról, jellemünk önellentmondásairól, szóval mindarról, amit Joyce vagy Virginia Woolf oly egzaltált túlzással elemzett és ábrázolt. Ott, ahol Freudék a lélekmélyről patetizálnak, ő ezt a kedves rokokó szót használja: *rêverie* – *ábrándozás*. És ahelyett, hogy fantáziaorgiát vagy nagyképű tudatregényt csinálna a humoros *rêverie*-ből, mélységes megértés, humánus megbocsátás származik belőle embertársai számára. Mindenki álmodozik, és mindenki állandóan – ha belenéznenk bárki-be, ezt látnók – hitvány, gonosz, kicsinyes, önző, disznó, sznob, hiú, érzelgős; kivétel nélkül az egész emberiség nevű társulat. Én is, te is, ő is. Tehát a legsürgősebben megérteni és megbocsátani! Nem kell kálvini szigor, nem kell freudi túlelemzés, nem kell Joyce-féle megbolondulás, ezek nem „civilizált modorú dolgok”; viszont nem kell azt gondolni, hogy ez a Maugham tú-rokokó, ő, nem: pontosan 1947-ben írja: „*Én inkább lennék közönséges, mint affektált író, mert az élet közönséges, és az élet az, amit az író keres.*”

II

XVIII. századi pillanatok*

Manapság elég sok könyvet olvashatunk arról, hogy a tudományos felfedezéseket kihasználó technika egyáltalában nem vitte előre az emberiséget, sőt újabb és újabb katasztrófákba sodorta. Egy francia orvos méltán mutatott rá arra az óriási szakadékra, mely az emberiség technikai fejlettsége és erkölcsi fejletlensége, sőt visszafejlettsége között tátong. Huxley is nagyon sokat foglalkozik legutolsó műveiben a technika rohamos, sőt szinte örült fejlődésének éppolyan örült veszélyeivel.

Mikor ezeket olvastam, jutott eszembe egy XVIII. századi angol levélfíró – mintha már a rokokó emberei közül is lettek volna egyesek, akik a parfümös parókák és csi-csergő kis intim szökőkutak között éppúgy meglátták ezt a veszélyt, mint mai tudós szerzőink. Ez a Horatius névre keresztelt Walpole** nevű úr, aki mérhetetlen tömegű levéllel árasztotta el ismerőseit (úgyhogy az angolok alig győzik mázsás kötetekben kiadni), ez az úr a következőket írja 1783-ban a repüléssel történt első kísérletezések idején: „*Nos, remélem, hogy ezek az új mesterséges meteorok egyszerűen csak játékszerek maradnak a tudósok és a naplopók számára, és nem csinálnak belőlük új gyilkoló gépezeteket az emberi faj ellen, ahogy ez oly gyakori eset volt már a tudomány haladásával és felfedezéseivel kapcsolatban. Az emberek gonoszságra temett agyveleje mindig csak azt kutatja, hogy a nagy szellemek eredményeit miképpen alkalmazhatnák embertársaik rabláncra veréséhez, megcsalásához vagy elpusztításához. Ha arra gondolnánk, hogy a Holdba is eljuthatunk, bizonyára az volna az első kérdés, hogyan csinálhatnánk belőle engedelmes gyarmatot valamelyik európai királyság számára.*”

Pedig ez a nagyvilági levélfíró *nem* volt mély szellem: mi sem groteszkebb, mint mi-

* A Magyar Rádióban elhangzott: 1947. július. – Az eddig kiadatlan tanulmányokat az író hagyatékából (Szentkuthy Miklós Alapítvány archívuma) közreadja Tompa Mária.

** Horace Walpole (1717–1797).

kor nem tudja visszatartani fölényes kacagását egy írországi természettudós vendége fölött, aki ijesztő világossággal adja elő legújabb elméletét a Föld keletkezéséről és a legelső élőlények alakjáról. A legmodernebb természettudomány sem véli másképp a dolgokat, de a versailles-i parkot látogató nagyúr csak luciferi nevetéssel tudja kísérni ezeket a lángeszű felfedezéseket.

Noha effélék miatt nemigen emelkedik értékben szemünk előtt ez a derék Horace Walpole úr, valahol még ebben is igazat kell adnunk neki: ma, mikor – tisztelet a kivételnek – legnagyobb tudósaink szemében sincs már meg a tudomány kamaszosan lelkesült tisztelete.

Közben a XV. Lajos udvarát járó nagyúr nem csak korának kisebb-nagyobb Kopernikuszain és Einsteinjein mulatott a fáradt és kiábrándult életművészek kételkedésével; Versailles-ban sem hunyta be a szemét, és igen mulatságos dolgokat figyelt meg fényűző párizsi utazásai alkalmával. Versailles-ról és a királyi családnál tett látogatásáról a következőket írja egy kedves barátjának: *„Versailles-ban minden a nagyképű parádézás és a legneveltesebb szegénység keveréke. Az udvari szeretők hajában aranypor csillog, de a király hálóingén óriási lyukak tátongnak. A tavakban japán hattyúk suhannak, de a szakács szája be nem áll, mikor őfelségével arról perlekedik, hogy ma pedig nem lesz májgombóc az arany levesescsészében, mert a készáros beszűntette a hitelt.”* Meglepi, hogy a piaci árusok úgy nyüzsögnek a palotában, a másáry szobáinak közvetlen közelében, mintha az uralkodó legfelsőbb szentélye is valami keleti cigányvásár volna csupán. Mikor egy királyi előhálószobában arra várakozott, hogy a szomszéd öltözőből kilépjen a trónörökös, azt kellett látnia, hogy a különböző reggeliző- és fésülködőszalonokban úgy csavarognak a kikiáltók és a zsbárusok, mint egy cirkuszi előadás szünetében. Sőt abban a szobában (ajátatoskodó vagy körömlakkozó szobácska lehetett), amelyet egyetlen ajtó választott el a király szobájától, két takarító lakáj a legnagyobb kedélyességgel járta a táncot, ahelyett, hogy „vikszeltek” volna. Végre megtörténik a bemutatás. Walpole úr azt írja, hogy csak a királyné ereszkedett le hozzá, a többiek még csak egy fél szótagra sem nyitották ki a szájukat. Walpole és a királyi rokonok úgy vonultak el egymás mellett, mint a kerek talpakon huzigált fabábuk vagy néma kísértetek. A király többek között úgy lát-szik azért sem szólhatott semmit angliai tisztelőjéhez, mert éppen az ingébe való bebújással volt elfoglalva... azt ugyanis tudnunk kell, hogy ha az ember a királyi „levée”-hez, felkeléshez volt meghíva, az nem valami jelképes gesztus volt, hanem valóban végignézte az inggombolás és lepedőszellőztetés összes fokozatait.

A királyné szobája még érdekesebb: a családtagok ugyanis külön-külön kalitkáikba vannak zárva, és Walpole úr szép sorjában „megy keresztül rajtuk”, mint valamilyen kísérteties állatkerten. A királyné fagyott vigorral ül pipereasztala előtt, nem tudni, saját magát, a vendéget, udvarhölgyeit vagy a nagy semmit nézi-e tükrében. A szobában két-három boszorkány- vagy párkaszerű udvarhölgy lézeng: ásítognak és szédelegnek az unalomtól – talán szeretnének már Ábrahám kebelén lenni, jegyzi meg kedvesen Walpole, tekintettel arra, hogy más férfiút aligha találnának a francia király birodalmában, akinek kebelére hajthatnák kopaszodó fejüket.

A trónörökös csak néhány pillanatig látható: csont és bőr, haldoklik, alig van három hónapja hátra, a fogadásokra úgy viszik, mint egy múmiát vagy ereklyét. Walpole gyorsan rohan át e haláltánc-budoáron a trónörökös feleségéhez, aki szétbontott ágya mellett áll, de már felöltözve és nagyon egyenesen. Rettentő mérges és – elvégre Versailles-ban vagyunk – rettentő udvariatlan.

A legkedvesebb látvány még a trónörökös kislánya, akit leveskanalazás közben sza-

bad megnéznie: ez legalább „*kövér, mint egy puding*” – írja a legkézenfekvőbb angol hasonlatot.

Amilyen temetői ez a versailles-i díszfogadás, olyan operaszerűen élénk, rikító és rendetlen az angol király temetése 1760-ban. Shakespeare-darabba vagy rémdrámába illő jelenet (még a westminsteri gyászkomédia előtt), mikor az alig pár perce halott királyhoz elhívják a félig vak és teljesen süket Amália hercegnőt, akinek nem merik megmondani, hogy a király meghalt. A süket és vak hercegnő vagy félórát „beszélget” a halott királlyal: ő ugyanis már évek óta megszokta, hogy a válaszokat nem hallja, úgyhogy most sem volt számára semmi feltűnő különbség.

A temetést teljesen úgy nézi Walpole úr, mint egy újszerű balettet, gyöngyház látcsövén át bírálgatva a szereplőket, a halott királyt is beleértve. A palotai ravatalnál bíborvörös a szín, nem a fekete – és a panoptikum főattrakciója a tripoliszi követ, az igen díszletszerűen elhelyezett óriási ezüstkandeláberek között. Egy ilyen malomkő turbános, főunuchszerű alak és a koporsó végét előlöntő, szikrázó parókatincsek *együtt*: „*valóban egész jó hatást tettek*” („*a very good effect*”), ahogy Walpole írja. A templomban az a legkedvesebb, hogy a koporsócipelő gárdisták egyszerre csak káromkodva segítségért kezdenek ordítani: nem bírják tovább cipelni a túl nehéz koporsót. Teljes a rendtelenség, a püspök összekeveri az imákat, a kórus esküvőhöz illő dolgokat énekel; ekkor rohan be Newcastle hercege, aki sírógörcsőt és ájulást tetet az oltárlépcső és a koporsó között. A hercegek locsolja fel az oltárnál óriási kölnivizes flaskójából, mire Newcastle herceg rögtön lornyonozni kezdi az udvarhölgyek kivágott nyakát...

Ez a XVIII. század! Frivol farsang még a temetés is, de! közben bölcs emberiség hangja is szól állandóan. Walpole barátunk társadalomszemlélete is álarcosbál és történelemfilozófia házassága volt.

Füzi Izabella

„A LOGIKA NEM TÖRŐDIK A DZSENTRIVEL”

A „kombinálás” stratégiái „A Noszty fiú”-ban

A címbeli mondat – „*A logika nem törődik a dzsentrivel*”¹ – a regény utolsó előtti, DISPUTA című fejezetében hangzik el. Tóth Mihály döntése igazolására hozza fel, de könnyen meglehet, hogy az általa „logikaként” aposztrófált tudomány, akárcsak a regénybeli statisztika, „*azért jó tudomány, mert mindent be lehet vele bizonyítani*” (377.). Milyen logika az, amelyik nem törődik a dzsentrivel, s vajon mondhatjuk-e, hogy a dzsenti sem törődik a logikával? A DISPUTA talán az egyetlen olyan része a regénynek, ahol a két tá-

¹ Mikszáth Kálmán: A NOSZTY FIÚ ESETE TÓTH MARIVAL. Móra Könyvkiadó, 1977. 474. További hivatkozások erre a kiadásra a főszövegben.